

PDF hosted at the Radboud Repository of the Radboud University Nijmegen

The following full text is a publisher's version.

For additional information about this publication click this link.

<http://hdl.handle.net/2066/54384>

Please be advised that this information was generated on 2021-09-28 and may be subject to change.

JOR 2006/91

Hoge Raad

13 januari 2006, C04/291HR; LJN
AU4120.

(Mr. Aaftink

Mr. Kop

Mr. Numann)

(Concl. A-G Langemeijer)

H.G. Oosten te Gronau, Bondsrepubliek
Duitsland,

eiseres tot cassatie,

advocaat: mr. P. Garretsen,

tegen

Coöperatieve Rabobank Enschede UA te
Enschede,

verweerster in cassatie,

advocaat: mr. J. de Bie Leuveling Tjeenk.

Rekening-courantovereenkomst,

Vernietigbaarheid ingevolge art. 1:88 BW,

Toepasselijkheid bij afwezigheid van een
kredietfaciliteit

[BW Boek 1 - 88]

» Samenvatting

Art. 1:88 lid 1, aanhef en sub c, BW verbindt de eis van toestemming van de andere echtgenoot, voor zover hier van belang, aan overeenkomsten die ertoe strekken dat hij zich als hoofdelijk medeschuldenaar verbindt. Blijkens de MvT bij de Invoeringswet NBW is beoogd buiten het bereik van deze bepaling te brengen overeenkomsten die weliswaar hoofdelijke aansprakelijkheid voor schulden meebrengen, doch die niet op dat gevolg zijn gericht. Het hof, dat heeft geoordeeld dat de rekening-courantovereenkomst niet een kredietfaciliteit bevatte en ook niet beoogde tot enige schuld aanleiding te geven – hetgeen dus meebrengt dat die de rekeninghouders niet het recht verschaftte schulden jegens de bank te maken – en geen bepaling inhield waarmee eiseres zich

hoofdelijk verbond tot betaling, heeft derhalve niet blijk gegeven van een onjuiste rechtsopvatting, zodat de rechtsklacht van het middel faalt. De motiveringsklacht treft evenmin doel. Ook als het middel terecht zou klagen dat 's hofs uitleg van de toepasselijke algemene voorwaarden onbegrijpelijk is omdat het daarin niet gelezen heeft wat het middel wil – te weten: dat eiseres zich met anderen hoofdelijk heeft verbonden tot terugbetaling van een eventueel debetsaldo – laat dat immers onverlet dat naar 's hofs oordeel de overeenkomst niet ertoe strekte dat eiseres zich, in dat geval: als hoofdelijk medeschuldenaar, jegens de bank heeft verbonden in de zin van art. 1:88 lid 1, aanhef en sub c.

[beslissing/besluit](#)

» Uitspraak

Conclusie Advocaat-Generaal

(mr. Langemeijer)

Deze zaak heeft betrekking op de beëindiging van een rekening-courantverhouding en het toestemmingsvereiste van art. 1:88 lid 1 BW.

1. De feiten en het procesverloop

1.1. In cassatie kan worden uitgegaan van de feiten, vermeld in rov. 3 van het bestreden tussenarrest, in verbinding met rov. 1 onder a-i van het vonnis van de rechtbank. In het kort gaat het om het volgende.

1.1.1. Op 23 november 1999 is tussen verweerster in cassatie (hierna: de Rabobank) enerzijds en eiseres tot cassatie (mw. Oosten) en G.J. de Groot, handelend in privé en als oprichters van Megafleur B.V. i.o., een rekening-courantovereenkomst gesloten. Hierop zijn

de Algemene Voorwaarden rekening-courant Rabobankorganisatie 1994 en de Algemene Bankvoorwaarden van de Rabobank van toepassing verklaard. Bij de overeenkomst is geen kredietfaciliteit verstrekt.

1.1.2. Mw. Oosten is gehuwd. Haar echtgenoot, J.S. de Vries, heeft geen toestemming gegeven voor het aangaan van de rekening-courantovereenkomst.

1.1.3. Megafleur B.V. is op enig moment opgericht. Mw. Oosten en De Vries zijn bestuurders van de vennootschap. Megafleur B.V. hield een zakelijke rekening aan bij de Volksbank Gronau-Ahaus (B.R.D.), waarop gelden werden gestort. Om in Nederland te kunnen inkopen hield Megafleur B.V. de rekening-courant bij de Rabobank aan. Mw. Oosten en De Vries hebben namens Megafleur B.V. bij de Rabobank bankcheques ("Verrechnungsschecks") aangeboden, die getrokken waren op de Volksbank. Deze cheques werden door de Rabobank onder gewoon voorbehoud afgerekend, waarna de (in rekening-courant) in credit geboekte bedragen door mw. Oosten en De Vries konden worden opgenomen en (contant) werden opgenomen. Daarna ontving de Rabobank betaling via de Volksbank.

1.1.4. In juni/juli 2001 bleek dat de door Megafleur B.V. in de persoon van mw. Oosten en De Vries aangeleverde cheques, althans een groot deel daarvan, niet gedekt waren en dat betalingen via de Volksbank uitbleven. De Rabobank heeft de onder voorbehoud gedane betalingen weer ongedaan gemaakt. [\[noot:1\]](#) De rekening-courant bij de Rabobank vertoonde op 25 juli 2001 een debetstand van f 683.111,21.

1.1.5. De Volksbank heeft in een bespreking op 13 juli 2001 de kredietovereenkomst tussen haar en Megafleur B.V. met onmiddellijke ingang beëindigd en dit bij brief van 19 juli 2001 bevestigd.

1.1.6. Bij brieven van 25 juli 2001 heeft de raadsman van de Rabobank Megafleur B.V. c.s. gesommeerd het debetsaldo op de rekening-courant bij de Rabobank binnen zeven dagen aan te zuiveren. De aanzuivering van het tekort is uitgebleven.

1.2. Bij inleidende dagvaarding d.d. 3 augustus 2001 heeft de Rabobank mw. Oosten, De Groot en Megafleur B.V. gedagvaard voor de rechtbank te Almelo en van hen betaling gevorderd van het debetsaldo ad f 683.111,21, hoofdelijk in die zin dat wanneer de een betaalt de anderen zullen zijn bevrijd, dit bedrag te vermeerderen met wettelijke rente vanaf de datum van dagvaarding. De Rabobank heeft de vordering gebaseerd op de stelling dat de gedaagden op grond van de rekening-courantovereenkomst hoofdelijk aansprakelijk zijn voor de aanzuivering van het debetsaldo. Subsidiair ten aanzien van mw. Oosten en voorts ten aanzien van De Vries (die geen partij was bij de overeenkomst) heeft de Rabobank gesteld dat zij onrechtmatig jegens de Rabobank hebben gehandeld door, kort gezegd, ongedekte cheques ter verzilvering aan te bieden. De Rabobank heeft de door haar geleden schade gesteld op het bedrag van het debetsaldo.

1.3. De gedaagden hebben diverse verweren gevoerd, waarvan de volgende nog van belang zijn. Mw. Oosten en De Vries hebben aangevoerd dat De Vries niet de door art. 1:88, lid 1 aanhef en onder c, BW vereiste toestemming heeft gegeven. Verder hebben de gedaagden aangevoerd dat de Rabobank toerekenbaar tekortschiet door de wijze en termijn waarop zij tot beëindiging van de bestaande relatie met gedaagden is overgegaan, althans dat zij misbruik van de opzeggingsbevoegdheid maakt. In reconventie hebben zij een vordering ingesteld tot vergoeding van schade, op te maken bij staat.

1.4. Bij vonnis van 24 april 2002 heeft de rechtbank de vordering in conventie

toegewezen tegen mw Oosten, De Groot en Megafleur B.V. De rechtbank overwoog dat nu geen kredietfaciliteit is verleend, het debetsaldo in rekening-courant op grond van de toepasselijke algemene voorwaarden terstond opeisbaar is. Deze drie gedaagden werden hoofdelijk veroordeeld tot betaling van (omgerekend in euro's) € 309.982,35, met wettelijke rente. De vordering van de Rabobank tegen De Vries op grond van onrechtmatige daad werd afgewezen. Ook de vordering in reconventie werd door de rechtbank afgewezen.

1.5. Mw. Oosten (in conventie en in reconventie) en De Vries (alleen in reconventie) hebben hoger beroep ingesteld bij het gerechtshof te Arnhem. De Rabobank heeft incidenteel hoger beroep ingesteld tegen de afwijzing van haar vordering in conventie tegen De Vries.

1.6. Bij tussenarrest van 30 september 2003 heeft het hof de grieven in het principaal hoger beroep verworpen en in het dictum iedere verdere beslissing aangehouden. Voor wat betreft het incidenteel hoger beroep heeft het hof de zaak naar de rol verwezen tot het verkrijgen van inlichtingen. Bij eindarrest van 30 maart 2004 heeft het hof het principaal hoger beroep verworpen. Op het incidenteel hoger beroep heeft het hof het vonnis in conventie, voor zover dit was geweest tussen de Rabobank en De Vries, vernietigd en ook De Vries veroordeeld tot betaling van € 309.982,35 met rente.

1.7. Namens mw. Oosten is – tijdig – cassatieberoep ingesteld tegen het tussenarrest en het eindarrest. De Rabobank heeft geconcludeerd tot verwerping van het beroep. Partijen hebben hun standpunten schriftelijk laten toelichten.

2. Bespreking van het cassatiemiddel

2.1. *Middel I* is gericht tegen de verwerping van het aan art. 1:88 lid 1 BW ontleende verweer.

2.2. Art. 1:88, lid 1, aanhef en onder c, BW bepaalt dat een echtgenoot de toestemming van de andere echtgenoot behoeft voor, onder meer, overeenkomsten die ertoe strekken dat hij, anders dan in de normale uitoefening van zijn beroep of bedrijf, zich als borg of hoofdelijk medeschuldenaar verbindt, zich voor een derde sterk maakt of zich tot zekerheidstelling voor een schuld van de derde verbindt. De functie van art. 1:88 lid 1 BW is gelegen in de bescherming van de echtgenoten, in het belang van het gezin, tegen zichzelf en tegen elkaar. [\[noot:2\]](#) De Hoge Raad heeft beslist dat het toestemmingsvereiste slechts geldt voor de rechtshandelingen die in dit artikellid met name worden genoemd. De omschrijving in dit artikellid omvat, bijvoorbeeld, niet de overeenkomst van geldlening. [\[noot:3\]](#)

2.3. Tot 1 januari 1992 luidde art. 1:88 onder c enigszins anders: “overeenkomsten waarbij hij zich, anders dan in de uitoefening van een beroep of bedrijf, als borg of hoofdelijk medeschuldenaar verbindt, zich voor een derde sterk maakt, of zich tot zekerheidstelling voor een schuld van een derde verbindt”. Bij gelegenheid van de invoering van het NBW is de wettekst gewijzigd. De toelichting op de wijziging houdt in:

“Ook in *onderdeel c* is, evenals in onderdeel a, thans een verruiming betreffende de strekking der handeling opgenomen. Men denke bijv. aan zgn. positieve hypotheekclausules. Anderzijds is bijv. het toetreden als bestuurslid tot een vereniging met beperkte rechtsbevoegdheid of het aangaan van een vennootschap onder firma, ofschoon dit hoofdelijke aansprakelijkheid kan medebrengen, niet het aangaan van een overeenkomst die juist daartoe strekt, daarop is gericht.” [\[noot:4\]](#)

2.4. De rechtbank heeft het op art. 1: 88 lid 1 gegrondde beroep op nietigheid van de rekening-courantovereenkomst verworpen op de volgende gronden:

“De rechtbank is van oordeel dat voor het aangaan van de rekening-courantovereenkomst door Oosten geen toestemming van De Vries was vereist. Bij het aangaan van de overeenkomst is aan de rekeninghouder geen kredietfaciliteit verstrekt. Aanvragen voor krediet werden in die tijd door de Rabobank afgewezen. De overeenkomst met de Rabobank liet dus in beginsel geen debetstand op de rekening toe. Dat debetstanden later blijkbaar wel werden gedoogd, doet daaraan niet af. Gelet hierop is er geen sprake van een situatie waarin Oosten zich als borg of hoofdelijk schuldenaar heeft verbonden voor de schuld van een derde (een schuld was er niet en kon er in beginsel ook niet komen) (...)”.

2.5. In de redenering van het hof heeft de rechtbank mw. Oosten veroordeeld tot schadevergoeding en berust haar hoofdelijke aansprakelijkheid op art. 6:102 lid 1 BW (zie rov. 4.6 tussenarrest). Volgens het hof strekt de rekening-courantovereenkomst met de Rabobank niet ertoe, dat mw. Oosten zich als *hoofdelijk* medeschuldenaar verbond voor een schuld van Megafleur BV i.o. (rov. 4.5). Het hof heeft in het bijzonder acht geslagen op art. 3, aanhef en onder e, en op art 28 van de toepasselijke Algemene Voorwaarden rekening-courant Rabobankorganisatie 1994. Die Algemene Voorwaarden bevatten slechts bepalingen omtrent hoofdelijke aansprakelijkheid bij gebruikmaking van een kredietfaciliteit. In dit geval is er geen sprake van enige kredietfaciliteit. Ten aanzien van een ongeoorloofde debetstand ontbreekt een tot hoofdelijkheid strekkende bepaling (rov. 4.2).

2.6. Het middel klaagt dat het hof in rov. 4.2 van het tussenarrest ten onrechte

overweegt dat een bepaling over hoofdelijke aansprakelijkheid ontbreekt. Volgens het middel is art. 3, aanhef en onder e, van de Algemene Voorwaarden zo'n bepaling. Deze bepaling luidt:

“Indien de bank de rekening voor meer rekeninghouders aanhoudt, zijn de rekeninghouders – tenzij schriftelijk anders met de bank is overeengekomen – zowel gezamenlijk als ieder afzonderlijk bevoegd over een tegoed op de rekening te beschikken en van een eventuele kredietfaciliteit gebruik te maken en wel onder de volgende bepalingen:

(...)

e. iedere rekeninghouder is hoofdelijk aansprakelijk voor een debetsaldo op de rekening.”

2.7. Het hof heeft in het tussenarrest genoemd artikel 3, aanhef en onder e, van de Algemene Voorwaarden aldus verstaan, dat de daarin bedongen hoofdelijkheid van de rekeninghouders uitsluitend van toepassing is indien sprake is van een kredietfaciliteit. [\[noot:5\]](#) Het middel bestrijdt niet de vaststelling dat in de rekening-courantovereenkomst geen kredietfaciliteit is overeengekomen. Het klaagt echter, dat deze overweging “rechtens onjuist”, althans onbegrijpelijk is.

2.8. Voor het aangaan van de rekening-courantovereenkomst op zichzelf was niet de toestemming van de echtgenoot nodig. Een rekening-courantovereenkomst strekt niet zonder meer ertoe, dat de betrokkene zich als *hoofdelijk* medeschuldenaar verbindt, zich voor een derde sterk maakt, of zich tot zekerheidstelling voor een schuld van een derde verbindt. Dit is, wat het hof in rov. 4.5 bedoelde. Is een prestatie door twee of meer schuldenaren verschuldigd, dan zijn zij ieder voor een gelijk deel verbonden, tenzij uit wet, gewoonte of rechtshandeling voortvloeit

dat zij voor ongelijke delen of hoofdelijk verbonden zijn (art. 6:6 lid 1 BW). De Rabobank had belang bij het bedingen van hoofdelijkheid omdat zij anders van elk van de drie rekeninghouders (mw. Oosten, De Groot en Megafleur B.V.) telkens slechts één derde deel van het verschuldigde zou kunnen vorderen. In de toelichting op blz. 2 onderaan van de cassatiedagvaarding wordt dit m.i. miskend.

2.9. Daarmee is nog niet de vraag beantwoord of de lezing door het hof van art. 3, aanhef en onder e, van de Algemene Voorwaarden rechtens onjuist of onbegrijpelijk is. De uitleg van gedingstukken, waaronder deze bepaling in de Algemene Voorwaarden, staat ter beoordeling van de rechter die over de feiten oordeelt; het middel noemt geen rechtsregel waarmee de interpretatie van het hof in strijd zou zijn. De uitleg kan op begrijpelijkheid worden getoetst. Onbegrijpelijk – in de cassatietechnische betekenis van het woord “onbegrijpelijk” – is ’s hofs uitleg van de bepaling in de Algemene Voorwaarden niet. [\[noot:6\]](#) De klachten van het middel stuiten hierop af.

2.10. *Middel II* faalt. In de appeldagvaarding onder 6 heeft mw. Oosten met zoveel woorden gesteld dat de Rabobank met De Groot en met haar, beiden ten deze in privé en als oprichters van de besloten vennootschap Megafleur B.V. i.o. gehandeld hebbende, een rekening-courantovereenkomst heeft gesloten. Er is ook geen grief gericht tegen de desbetreffende feitenvaststelling van de rechtbank in (rov. 1 onder a). Evenmin is als grief aangevoerd dat door de oprichting van Megafleur B.V. de privé-aansprakelijkheid van mw. Oosten zou zijn vervallen. In een akte ter rolle na het tussenarrest is mw. Oosten hierop kort ingegaan. Het hof behoeft het aldaar gestelde niet als een nieuwe grief te beschouwen; overigens zou deze grief tardief zijn geweest.

2.11. *Middel III* klaagt dat feitelijk onjuist is dat in juni 2001 aan de bank bleek dat een groot aantal cheques ongedekt was en per 22 juni 2001 twaalf onder gewoon voorbehoud bevoorschotte cheques als onbetaalbaar terugkwamen, zoals het hof in rov. 4.8 overweegt. Volgens het middel (onderdeel 3.2) heeft de bank dit pas in juli 2001 vernomen en de stand van de rekening-courantschuld in juni gereconstrueerd.

2.12. Het middel gaat eraan voorbij dat de cassatierechter geen onderzoek kan instellen naar de feiten (art. 419 Rv). Reeds daarom faalt het. De klacht houdt kennelijk verband met de subsidiaire grondslag van de vordering (onrechtmatige daad, bestaande in het opzettelijk aanbieden van ongedekte cheques). De stelling van mw. Oosten c.s. in de feitelijke instanties was dat in de loop der tijd een praktijk is ontstaan waarbij de Rabobank de in de cheques genoemde bedragen aan Megafleur B.V. (in de persoon van mw. Oosten of De Vries als gemachtigde) uitbetaalde reeds vóórdat de Rabobank het geld van de Volksbank had ontvangen. Zij betoogde dat haar geen verwijt kan worden gemaakt van het aanbieden van cheques vóór 13 juli 2001: de datum waarop de Volksbank met onmiddellijke ingang het krediet aan Megafleur B.V. c.s. heeft opgezegd. Bij deze klacht mist mw. Oosten belang omdat de vordering van de Rabobank niet is toegewezen op de grondslag van het opzettelijk aanbieden van ongedekte cheques. De overige klachten van dit middel, die hierop voortbouwen, treffen om dezelfde reden geen doel.

2.13. De middelen IV en V houden verband met het verweer van mw. Oosten c.s. dat de Rabobank in strijd met haar contractuele zorgvuldigheidsverplichting, althans in strijd met de maatstaven van redelijkheid en billijkheid, handelt door de termijn en de wijze waarop de bank de bestaande kredietfaciliteit heeft beëindigd, [\[noot:7\]](#) althans dat de bank misbruik van haar

bevoegdheid tot beëindiging heeft gemaakt. In dit stadium van het geding staat vast dat geen sprake is van een geldlening, noch van een doorlopend krediet van de Rabobank. De Rabobank heeft het verlenen van een kredietfaciliteit zelfs uitdrukkelijk geweigerd. Het standpunt van mw. Oosten c.s. komt hierop neer dat de Rabobank stilzwijgend tóch een kredietfaciliteit verleende door de wijze waarop zij Megafleur B.V. in de praktijk bevoorschotte, door betalingen te doen op de cheques reeds vóórdát de tegenwaarde daarvan door de Rabobank was ontvangen.

2.14. *Middel IV* klaagt dat het hof in rov. 4.9 van het tussenarrest ten onrechte dit verweer heeft verworpen, en subsidiair: dat onbegrijpelijk is waarom het hof in de feitelijke gang van zaken geen stilzwijgende kredietverlening heeft gezien. Het middel faalt. Het hof is van oordeel dat het hier niet gaat om een (stilzwijgend verleende) kredietfaciliteit, maar dat de crediteringen in rekening-courant en daarmee de uitbetalingen op de cheques geschieden onder het voorbehoud dat de tegenwaarde van de cheques zal worden ontvangen door de Rabobank. Hiermee heeft het hof op een begrijpelijke wijze de stelling verworpen dat de bank de stilzwijgend verleende kredietfaciliteit niet zomaar en op een zo korte termijn mocht beëindigen.

2.15. *Middel V* heeft betrekking op rov. 4.11, waarin het hof de verwerping van het genoemde verweer nader heeft uitgewerkt. In onderdeel 5.2 wordt geklaagd dat het hof niet heeft onderkend dat, uitgaande van een feitelijke bevoorschotting als bovenbedoeld, op de Rabobank een zorgplicht jegens mw. Oosten rustte en dat de rechtsverhouding tussen partijen door maatstaven van redelijkheid en billijkheid wordt beheerst. In onderdeel 5.3 wordt toegevoegd dat de Rabobank weliswaar onmiddellijke aanzuivering van de debetstand mocht verlangen, doch bij het gebruikmaken van die bevoegdheid ook

rekening diende te houden met de gerechtvaardigde belangen van haar wederpartij.

2.16. Het hof heeft dit niet miskend. Om te beginnen volgt uit de feitenvaststelling dat de Rabobank aan Megafleur B.V. c.s. een termijn van zeven dagen heeft gegeven om het tekort aan te zuiveren. Dat is bijna even lang als het aantal dagen (8–10) waarop de uitbetalingen door de Rabobank vooruit plachten te lopen op de ontvangst van de tegenwaarde van de cheques (zie rov. 4.11). Voor zover de Rabobank naar maatstaven van redelijkheid en billijkheid de in de praktijk gegroeide bevoorschotting had moeten voortzetten, heeft de Rabobank dat in feite gedaan door Megafleur B.V. c.s. zeven dagen respijt te geven. Dat Megafleur B.V. en mw. Oosten na de opzegging van het krediet door de Volksbank geen andere huisbankier hebben gevonden, is een omstandigheid die voor hun risico komt. Het hof heeft zijn oordeel ook overigens genoegzaam gemotiveerd. In rov. 4.10 – in cassatie niet bestreden – heeft het hof uiteengezet dat een cheque veeleer betaalmiddel is dan een kredietmiddel en dat mw. Oosten had behoren te begrijpen dat de rekeninghouders voor voldoende fonds dienden zorg te dragen. Het hof heeft erop gewezen dat de uitbetalingen onder voorbehoud plaatsvonden. In rov. 4.11 bespreekt het hof de vraag of de bank in strijd met de maatstaven van redelijkheid en billijkheid handelt door aanzuivering van het negatieve saldo te vorderen. Hieruit volgt dat het hof het verweer heeft onderkend. De onderdelen 5.2 en 5.3 leiden niet tot cassatie. Onderdeel 5.4 gaat uit van een bestaande kredietfaciliteit en faalt om dezelfde reden.

2.17. In rov. 4.11 overweegt het hof dat de bank geen genoegen behoefde te nemen met het aanbod van mw. Oosten om ten gunste van de bank een tweede hypotheek op haar woning te geven. Onderdeel 5.5 klaagt dat het hof miskent dat het erom gaat, of mw. Oosten met dit aanbod de

gestelde schuld zodanig (wezenlijk) zou kunnen verminderen dat de bank naar maatstaven van redelijkheid en billijkheid dit aanbod niet had mogen afwijzen.

2.18. Ook deze klacht treft geen doel. De Rabobank mocht van haar wederpartij(en) aanzuivering van het debetsaldo verlangen. De maatstaven van redelijkheid en billijkheid noopten het hof niet tot het oordeel dat, nadat Megafleur en mw. Oosten in financiële problemen waren gekomen toen de Volksbank het krediet had opgezegd, de Rabobank een (langer dan 8–10 dagen durend) krediet aan mw. Oosten had moeten geven, al dan niet onder hypothecaire zekerheidstelling. De onderdelen 5.6 en 5.7 missen zelfstandige betekenis. De slotsom is dat middel V niet tot cassatie leidt.

3. Conclusie

De conclusie strekt tot verwerping van het beroep.

Hoge Raad

1. Het geding in feitelijke instanties

Verweerster in cassatie – verder te noemen: de Bank – heeft bij exploit van 3 augustus 2001 eiseres tot cassatie – verder te noemen: Oosten –, Jack Steven de Vries, wonende te Enschede, (hierna: De Vries), Gert Jan de Groot, wonende te Enschede, (hierna: De Groot) en Megafleur B.V., gevestigd te Enschede, (hierna: Megafleur) gedagvaard voor de rechtbank te Almelo en gevorderd bij vonnis, Oosten, De Vries, De Groot en Megafleur, hoofdelijk, des dat de een betalend de ander zal zijn bevrijd, te veroordelen aan de Bank te betalen een bedrag van f 683,111,21, te vermeerderen met de wettelijke rente en voorts hen te veroordelen in de kosten van het geding, die van de in de dagvaarding vermelde beslag daaronder begrepen.

Oosten, De Vries, De Groot en Megafleur hebben de vordering bestreden en in reconventie gevorderd bij vonnis de Bank te veroordelen om aan hen te vergoeden alle schade (inclusief wettelijke rente vanaf 27 juli 2001, althans vanaf de dag der aangifte bij de politie zijnde 14 augustus 2001, althans vanaf de dag der dagvaarding, althans vanaf 10 oktober 2001 tot aan de dag der algehele voldoening) die zij hebben geleden, lijden en nog zullen lijden ten gevolge van het wanpresteren en het onrechtmatig handelen van de Bank, nader op te maken bij staat en te vereffenen volgens de wet, met veroordeling van de Bank in de kosten van het geding.

De Bank heeft in reconventie de vordering bestreden.

De rechtbank heeft bij vonnis van 24 april 2002 in conventie Oosten, De Groot en Megafleur hoofdelijk, des dat de een betaald hebbende de anderen zullen zijn bevrijd, aan de Bank tegen behoorlijk bewijs van kwijting te betalen een bedrag van € 309.982,35, te vermeerderen met de wettelijke rente over dit bedrag vanaf 3 augustus 2001 tot aan de dag der algehele voldoening, Oosten, De Groot en Megafleur hoofdelijk in de proceskosten aan de zijde van de Bank veroordeeld, dat vonnis tot zover uitvoerbaar bij voorraad verklaard en hetgeen meer of anders in conventie gevorderde, alsmede de vordering in reconventie afgewezen, met veroordeling van Oosten, De Groot, De Vries en Megafleur in de proceskosten.

Tegen dit vonnis hebben Oosten en De Vries zowel in conventie als in reconventie hoger beroep ingesteld bij het gerechtshof te Arnhem. De Vries heeft hoger beroep ingesteld tegen dat vonnis, voor zover in reconventie gewezen. De Bank heeft incidenteel hoger beroep ingesteld.

Bij tussenarrest van 30 september 2003 heeft het hof in het incidenteel appel De Vries gelast bescheiden over te leggen. Bij

arrest van 30 maart 2004 heeft het hof in het principaal appel het hoger beroep verworpen met veroordeling van Oosten en De Vries in het kosten van het principaal appel aan de zijde van de Bank. In het incidenteel appel heeft het hof het vonnis van de rechtbank Almelo van 24 april 2002 in conventie tussen de Bank en De Vries vernietigd en, in zoverre opnieuw rechtdoende, De Vries veroordeeld om hoofdelijk naast Oosten, De Groot en Megafleur aan de Bank een bedrag van € 309.982,35 te betalen, vermeerderd met de wettelijke rente daarover vanaf 3 augustus 2001 tot de dag der algehele voldoening, en De Vries in zijn aandeel van de kosten in de eerste instantie in conventie en in de kosten van het incidenteel hoger beroep aan de zijde van de Bank veroordeeld en dit arrest uitvoerbaar bij voorraad verklaard.

(...; *red.*).

2. Het geding in cassatie

Tegen beide arresten van het hof heeft alleen Oosten beroep in cassatie ingesteld.
(...; *red.*).

De Bank heeft geconcludeerd tot verwerping van het beroep.

De zaak is voor partijen toegelicht door hun advocaten, voor de Bank mede door mr. D. Horemans, advocaat bij de Hoge Raad.

De conclusie van de Advocaat-Generaal F.F. Langemeijer strekt tot verwerping van het beroep.

3. Beoordeling van het middel

3.1. In cassatie kan van het volgende worden uitgegaan.

i. Op 23 november 1999 is tussen de Bank enerzijds en Oosten en De Groot, handelend in privé en als oprichters van

Megafleur B.V. i.o. anderzijds, een rekening-courantovereenkomst gesloten. Hierop zijn de Algemene Voorwaarden rekening-courant Rabobankorganisatie 1994 en de Algemene Bankvoorwaarden van de Bank van toepassing verklaard. Bij de overeenkomst is geen kredietfaciliteit verstrekt.

ii. Oosten is gehuwd met De Vries. Deze heeft haar geen toestemming gegeven voor het aangaan van de rekening-courantovereenkomst.

iii. Megafleur is op enig moment opgericht. Oosten en De Vries zijn bestuurders van de vennootschap. De Vries heeft een volledige volmacht. Megafleur hield een zakelijke rekening aan bij de Volksbank Gronau-Ahaus, Duitsland (hierna: de Volksbank), waarop gelden werden gestort. Om in Nederland te kunnen inkopen hield Megafleur de rekening-courant bij de Bank aan. Oosten en De Vries hebben namens Megafleur bij de Bank bankcheques (“Verrechnungsschecks”) aangeboden, die getrokken waren op de Volksbank. Deze cheques werden door de Bank onder gewoon voorbehoud afgerekend, waarna de in credit geboekte bedragen door Oosten en De Vries konden worden opgenomen en werden opgenomen. Daarna ontving de Bank betaling via de Volksbank.

iv. In juni/juli 2001 bleek dat (een groot deel van) de door Megafleur in de persoon van Oosten en De Vries aangeleverde cheques niet gedekt was en dat betalingen via de Volksbank uitbleven. De Bank heeft de onder voorbehoud gedane crediteringen weer ongedaan gemaakt. De rekening-courant bij de Bank vertoonde op 25 juli 2001 een debetstand van f 683.111,21.

v. De Volksbank heeft in een bespreking op 13 juli 2001 de kredietovereenkomst tussen haar en Megafleur met onmiddellijke ingang beëindigd en dit bij brief van 19 juli 2001 bevestigd.

vi. Bij brieven van 25 juli 2001 heeft de raadsman van de Bank Oosten, De Vries, De Groot en Megafleur gesommeerd het debetsaldo op de rekening-courant bij de Bank binnen zeven dagen aan te zuiveren. De aanzuivering van het tekort is uitgebleven.

3.2. De Bank heeft haar onder 1 vermelde vordering ten aanzien van Oosten, De Groot en Megafleur gebaseerd primair op hoofdelijke contractuele aansprakelijkheid tot aanzuivering van het debetsaldo van de rekening-courant, ontstaan door het aanbieden van ongedekte cheques, en ten aanzien van De Vries, alsmede van Oosten, subsidiair, op onrechtmatig handelen, door cheques aan te leveren en gelden op te nemen, terwijl zij wisten dat die cheques niet gedekt waren. Oosten en De Vries hebben, naast andere, ook door de andere gedaagden aangevoerde verweren, gesteld dat de rekening-courantovereenkomst vernietigbaar is, bij gebreke van de ingevolge art. 1:88 BW vereiste toestemming van De Vries om die overeenkomst aan te gaan. De rechtbank heeft dit verweer verworpen, daar zij van oordeel was dat voor het aangaan door Oosten van de rekening-courantovereenkomst, waarbij aan de rekeninghouder geen kredietfaciliteit was verstrekt, geen toestemming van De Vries als echtgenoot was vereist. De rechtbank wees de vordering tegen Oosten, De Groot en Megafleur op de primaire grondslag toe. Die tegen De Vries wees zij af, op de grond dat de Bank onvoldoende feitelijk had onderbouwd dat deze onrechtmatig jegens haar had gehandeld. Het appel van Oosten en De Vries tegen dat vonnis heeft het hof verworpen. Met betrekking tot de door De Vries ingeroepen vernietigbaarheid van de rekening-courantovereenkomst ingevolge art. 1:88 lid 1, aanhef en onder c, overwoog het hof in het tussenarrest dat in de akte waarbij die overeenkomst is aangegaan, alle voorgedrukte bepalingen met betrekking tot een kredietfaciliteit met zoveel woorden niet van toepassing zijn

verklaard en dat de toepasselijke algemene voorwaarden – in het bijzonder in art. 3, aanhef en onder e, alsmede art. 28 – bepalingen van hoofdelijke aansprakelijkheid van iedere rekeninghouder slechts bevatten voor het geval van gebruikmaking van een kredietfaciliteit en dat Oosten en De Vries hebben erkend dat bij het aangaan van de rekening-courantovereenkomst aanvankelijk geen kredietfaciliteit is verstrekt. Het hof heeft de stelling van Oosten en De Vries dat de Bank later in de praktijk stilzwijgend wel een kredietfaciliteit heeft verleend, verworpen. Het oordeelde vervolgens dat voor de toepasselijkheid van art. 1:88 lid 1, aanhef en onder c, niet voldoende is dat de overeenkomst die de echtgenoot aangaat hoofdelijke aansprakelijkheid meebrengt, maar dat het erom gaat dat het aangaan van de overeenkomst juist daartoe strekt. Dat was met de onderhavige overeenkomst niet het geval, aldus het hof, omdat noch uit de akte, noch uit enige andere omstandigheid is gebleken dat de overeenkomst ook maar enige kredietfaciliteit inhield of beoogde tot enige schuld aanleiding te geven, zodat het beroep van De Vries op vernietiging van de deelneming van Oosten aan de rekening-courantovereenkomst door de rechtbank terecht verworpen was (4.2–4.6).

3.3.1. Middel I bevat rechts- en motiveringsklachten tegen de verwerping van het beroep van De Vries op de vernietigbaarheid van de rekening-courantovereenkomst ingevolge art. 1:88, in rov. 4.2, 4.5 en 4.6 van het tussenarrest en de daarop voortbouwende overwegingen en beslissingen in het tussen- en het eindarrest. Het klaagt dat het hof ten onrechte, althans onbegrijpelijk, heeft geoordeeld dat in de door het hof bedoelde algemene voorwaarden een bepaling omtrent hoofdelijke aansprakelijkheid ontbreekt in een geval waarin geen kredietfaciliteit is verstrekt, zoals het onderhavige. Het middel wijst daartoe erop dat de tekst van het door het hof genoemde

art. 3, aanhef en onder e, ook geldt voor de verplichting tot aanzuivering van een debetsaldo buiten het geval van het bestaan van een kredietfaciliteit. Het middel klaagt dat het hof derhalve heeft miskend dat de rekening-courantovereenkomst erop was gericht dat Oosten zich als hoofdelijk medeschuldenaar verbond voor een schuld van Megafleur B.V. i.o., namelijk voor het geval van een ongeoorloofde debetstand van de rekening, zodat de omstandigheid dat de overeenkomst geen kredietfaciliteit inhield niet van belang is.

3.3.2. Art. 1:88 lid 1, aanhef en onder c, BW verbindt de eis van toestemming van de andere echtgenoot, voor zover hier van belang, aan overeenkomsten die ertoe strekken dat hij zich als hoofdelijk medeschuldenaar verbindt. Blijkens de memorie van toelichting bij de Invoeringswet NBW, geciteerd in de conclusie van de Procureur-Generaal onder 2.3, is beoogd buiten het bereik van deze bepaling te brengen overeenkomsten die weliswaar hoofdelijke aansprakelijkheid voor schulden meebrengen, doch die niet op dat gevolg zijn gericht. Het hof, dat heeft geoordeeld dat de rekening-courantovereenkomst niet een kredietfaciliteit bevatte en ook niet beoogde tot enige schuld aanleiding te geven – hetgeen dus meebrengt dat die de rekeninghouders niet het recht verschafte schulden jegens de Bank te maken – en geen bepaling inhield waarmee Oosten zich hoofdelijk verbond tot betaling, heeft derhalve niet blijk gegeven van een onjuiste rechtsopvatting, zodat de rechtsklacht van het middel faalt. De motiveringsklacht treft evenmin doel. Ook als het middel terecht zou klagen dat 's hofs uitleg van de toepasselijke algemene voorwaarden onbegrijpelijk is omdat het daarin niet gelezen heeft wat het middel wil – te weten: dat Oosten zich met anderen hoofdelijk heeft verbonden tot terugbetaling van een eventueel debetsaldo – laat dat immers onverlet dat naar 's hofs oordeel de overeenkomst niet

ertoe strekte dat Oosten zich, in dat geval: als hoofdelijk medeschuldenaar, jegens de Bank heeft verbonden in de zin van art. 1:88 lid 1, aanhef en onder c.

3.4. De in de overige middelen aangevoerde klachten kunnen niet tot cassatie leiden. Zulks behoeft, gezien artikel 81 RO, geen nadere motivering nu de klachten niet nopen tot beantwoording van rechtsvragen in het belang van de rechtseenheid of de rechtsontwikkeling.

4. Beslissing

De Hoge Raad:

verwerpt het beroep; veroordeelt Oosten in de kosten van het geding in cassatie (...; *red.*).

» Noot

1. De trouwe lezers van dit tijdschrift weten dat het in art. 1:88 BW opgenomen toestemmingsvereiste in de afgelopen jaren tot veel jurisprudentie heeft geleid waarin een keur aan vragen over de interpretatie van dit artikel aan de orde is gekomen. De essentie van het toestemmingsvereiste van art. 1:88 BW is, dat wie gehuwd is of een geregistreerd partnerschap is aangegaan (“de handelende echtgenoot”) voor een aantal rechtshandelingen toestemming nodig heeft van zijn echtgenoot *casu quo* geregistreerd partner (“de andere echtgenoot”). Ontbreekt de toestemming van de andere echtgenoot, dan kan hij of zij de rechtshandeling vernietigen; zie art. 1:88–89 en 80b BW. Met het toestemmingsvereiste beoogt de wetgever de andere echtgenoot en het gezin te beschermen tegen bepaalde benadelende of risicovolle rechtshandelingen. Zie voor de ontstaansgeschiedenis van het toestemmingsvereiste bijvoorbeeld Asser-De Boer 2002, nr. 236 e.v.

2. Tot de aan toestemming onderworpen rechtshandelingen behoren het verlenen

van persoonlijke of zakelijke zekerheid en het aanvaarden van hoofdelijke aansprakelijkheid als medeschuldenaar; vgl. art. 1:88 lid 1 sub c BW. Het hier te bespreken arrest gaat over de vraag of toestemming van de andere echtgenoot vereist was voor een rechtshandeling die leidde tot hoofdelijke aansprakelijkheid van de handelende echtgenoot. De feiten vat ik samen voor zover deze voor de beantwoording van die vraag relevant zijn. Eiseres en Megafleur BV sluiten met Rabobank een rekening-courantovereenkomst (niet zijnde een rekening-courant kredietovereenkomst). Megafleur levert bij Rabobank cheques in, waarvoor Rabobank de rekening-courant crediteert. De cheques blijken grotendeels ongedekt, hetgeen leidt tot het ongedaan maken van de crediteringen door Rabobank. Gevolg is dat de rekening-courant een debetsaldo vertoont. Rabobank vordert van eiseres betaling van een bedrag ter grootte van het gehele debetsaldo.

3. In rechte baseert Rabobank haar vordering op eiseres tot betaling van een bedrag ter grootte van het gehele debetsaldo primair op een in de rekening-courantovereenkomst overeengekomen hoofdelijke aansprakelijkheid en subsidiair op onrechtmatig handelen bestaande uit, kort gezegd, het ter verzilvering aanbieden van ongedekte cheques. Eiseres verweert zich tegen de hoofdelijke aansprakelijkheid door aan te voeren dat haar echtgenoot niet de door art. 1:88 BW vereiste toestemming heeft gegeven. Voor de goede orde merk ik op dat voor een geslaagd beroep op het ontbreken van toestemming door een handelende echtgenoot vernietiging van de aan toestemming onderworpen rechtshandeling door de andere echtgenoot vereist is; vgl. art. 1:89 lid 1 BW. Uit het arrest wordt niet duidelijk of de echtgenoot van eiseres verklaard heeft de rechtshandeling te vernietigen, maar het verweer van eiseres strandt niet reeds op het ontbreken van een dergelijke verklaring.

4. Rechtbank en hof hebben de vordering van Rabobank tegen eiseres toegewezen. Uit de conclusie van de A-G wordt mij niet duidelijk of zij de vordering hebben toegewezen op de primaire grondslag (overeengekomen hoofdelijkheid) of op de subsidiaire grondslag (onrechtmatige daad). Volgens de A-G (zie de nrs. 2.5 en 1.6 van zijn conclusie) hebben rechtbank en hof eiseres veroordeeld tot betaling van de gehele door Rabobank geleden schade, en berust de hoofdelijke aansprakelijkheid van eiseres voor de gehele schade op art. 6:102 lid 1 BW. Zulks duidt er, gelet op de (grondslagen van) de vordering van Rabobank en hetgeen overigens valt af te leiden uit de conclusie van de A-G, op dat veroordeeld is tot betaling van schadevergoeding op grond van onrechtmatige daad.

5. Rust op twee of meer personen de verplichting tot vergoeding van dezelfde schade dan zijn zij op grond van art. 6:102 lid 1 BW hoofdelijk voor die schade verbonden. De bepaling is ook van toepassing als de schade is veroorzaakt door onrechtmatig handelen door (één van) de schadeplichtigen. Zie hierover bijvoorbeeld Asser-Hartkamp 4-I 2004, nr. 458 e.v.

6. In geval van hoofdelijke aansprakelijkheid voor een wettelijke verplichting tot schadevergoeding, zoals op grond van onrechtmatige daad, is het toestemmingsvereiste van art. 1:88 BW niet relevant. Dit toestemmingsvereiste ziet uitsluitend op rechtshandelingen en, voor wat betreft hoofdelijke aansprakelijkheid, uitsluitend op overeengekomen hoofdelijke aansprakelijkheid.

7. Dat rechtbank en hof de hoofdelijke aansprakelijkheid van eiseres, zoals de A-G stelt, gebaseerd hebben op art. 6:102 BW lijkt echter niet juist te zijn. Afgaande op hetgeen de A-G schrijft over de overwegingen van het hof (in de nrs. 2.5–2.9), heeft het hof onderzocht of voor de

overeengekomen hoofdelijkheid (de primaire grondslag van de vordering van Rabobank) toestemming van de echtgenoot van eiseres vereist was en geconcludeerd dat dit niet zo is. Dit opende de weg naar toewijzing van de vordering op de primaire grondslag.

8. Ook de Hoge Raad houdt het erop dat de vordering op de primaire grondslag is toegewezen; zie r.o. 3.2. Hij heeft vervolgens te oordelen over de vraag of de overeenkomst waarbij eiseres hoofdelijke aansprakelijkheid voor de vordering van Rabobank aanvaardde een rechtshandeling is waarop het toestemmingsvereiste van art. 1:88 BW ziet. In art. 1:88 lid 1 sub c BW is bepaald dat een overeenkomst die ertoe strekt dat een handelende echtgenoot zich als hoofdelijk medeschuldenaar verbindt aan toestemming van de andere echtgenoot onderworpen is. De Hoge Raad legt ertoe strekken in dit verband zeer beperkt uit. De Hoge Raad overweegt dat een overeenkomst er uitsluitend toe strekt dat de handelende echtgenoot hoofdelijke aansprakelijkheid aanvaardt als de overeenkomst op dat gevolg, hoofdelijke aansprakelijkheid, is gericht. Onvoldoende is dat de overeenkomst hoofdelijke aansprakelijkheid met zich meebrengt.

9. Wat te denken van dit oordeel van de Hoge Raad? De Hoge Raad motiveert zijn oordeel in navolging van de A-G met een verwijzing naar de wetsgeschiedenis, Parl. Gesch. Aanpassing BW (Inv. 3, 5 en 6), p. 18–19. Daar staat inderdaad, op p. 19, dat het aangaan van een overeenkomst die hoofdelijke aansprakelijkheid kan meebrengen maar die daartoe niet strekt, daarop niet is gericht, niet aan toestemming van de andere echtgenoot onderworpen is. Als voorbeelden van overeenkomsten die hoofdelijke aansprakelijkheid met zich meebrengen zonder daarop gericht te zijn, worden aldaar echter uitsluitend overeenkomsten genoemd die hoofdelijke aansprakelijkheid van rechtswege met zich meebrengen, zoals een overeenkomst

waarbij een vennootschap onder firma wordt aangegaan. Ik betwijfel of de wetgever tevens bedoeld heeft dat overeenkomsten die hoofdelijke aansprakelijkheid tot gevolg hebben omdat deze daarin is overeengekomen, overeenkomsten kunnen zijn die niet gericht zijn op het ontstaan van hoofdelijke aansprakelijkheid, zelfs als het betreffende beding, zoals in het onderhavige geval, niet tot de essentialia van de overeenkomst behoort.

10. Afgezien van de vraag of de Hoge Raad zijn oordeel kon baseren op de wetsgeschiedenis, kan men de welhaast filosofische/taalkundige vraag stellen of het mogelijk is om een overeenkomst te sluiten die niet gericht is op het ontstaan van een verbintenis uit die overeenkomst, terwijl die verbintenis ontstaat doordat het ontstaan daarvan in de overeenkomst is overeengekomen. Ik zal deze vraag wijselijk niet van een antwoord voorzien, maar wil wel opmerken dat ik de redenering van de Hoge Raad spitsvondig vind.

11. De uitspraak is in lijn met de beperkte uitleg die de Hoge Raad omwille van de rechtszekerheid aan de aan toestemming van de andere echtgenoot onderworpen rechtshandelingen heeft gegeven; vgl. Hoge Raad 29 november 2002, «JOR» 2003/1, m.nt. A.J. Verdaas, NJ 2003, 152, m.nt. WMK (Zijlstra en Van der Sluijs/Rabobank) en HR 19 november 1993, NJ 1994, 259, m.nt. WMK (Willems/Rabobank). De rechtszekerheid is met het oordeel van de Hoge Raad echter niet gediend. In een geval waarin een bedongen hoofdelijkheid een “bijkomend beding” is maar dat voor wat betreft de feiten overigens geen grote gelijkenis vertoont met het onderhavige, zou ik op basis van dit arrest niet durven adviseren dat geen toestemming van de andere echtgenoot nodig is met als argument dat de overeenkomst, ondanks dat de hoofdelijkheid ontstaat doordat deze in de

overeenkomst is bedongen, niet op het ontstaan van de hoofdelijkheid is gericht.

12. Bezien vanuit de praktijk is het oordeel van de Hoge Raad alleszins te billijken. Iedere practicus kan zich voorstellen dat hij er bij een overeenkomst waarin hoofdelijke aansprakelijkheid wordt bedongen zonder dat die hoofdelijkheid tot de essentialia van de overeenkomst behoort (waarbij ik, geïnspireerd door het arrest, maar in het midden laat wanneer dat wel of niet het geval is) niet aan denkt dat de andere echtgenoot ten blijke zijner of harer toestemming moet “meetekenen”.

mr. ing. A.J. Verdaas, onderzoeker
Onderzoekcentrum Onderneming & Recht
en specialist Financiering & Zekerheden,
Juridische Zaken SNS REAAL Groep

» Voetnoten

[\[1\]](#)

Bedoeld is: de creditmutaties op de rekening-courant bij het innemen van de cheques. De feitelijke uitbetalingen aan mw. Oosten of haar echtgenoot konden vanzelfsprekend niet meer ongedaan worden gemaakt

[\[2\]](#)

Parl. Gesch. Boek 1, blz. 260–261, verwijzend naar de Nota van Wijziging, Kamerstukken II 1955/56, 1430, nr. 16, blz. 6–7 (de bepaling was aanvankelijk opgenomen in art. 164a BW)

[\[3\]](#)

HR 19 november 1993, NJ 1994, 259; HR 29 november 2002, NJ 2003, 152 m.nt. WMK en verdere verwijzingen in de conclusie van de A-G Strikwerda; zie nadien nog: Rb. Rotterdam 17 december 2003, NJF 2004, 223

[\[4\]](#)

MvT, Parl. Gesch. Aanpassing BW (invoering 3, 5 en 6), blz. 18–19

[\[5\]](#)

De Rabobank had hoofdelijke veroordeling gevorderd. Voor wat betreft de contractuele verplichting tot aanzuivering had zij de hoofdelijkheid gebaseerd op art. 3, aanhef en onder e, van de Algemene Voorwaarden; voor wat betreft de subsidiaire vordering tot schadevergoeding op art. 6:102 BW. In haar akte na tussenarrest, blz. 5, heeft de Rabobank tegen de redenering in het tussenarrest bezwaar gemaakt. Het hof heeft dit in rov. 2.2 van het eindarrest terzijde gelegd

[\[6\]](#)

Ambtshalve heb ik mij nog even afgevraagd of de gang van zaken zou kunnen worden gebracht onder het “beschikken over een tegoed op de rekening”. Die interpretatie is in dit geding echter niet verdedigd

[\[7\]](#)

Zij had het oog op de zorgvuldigheidsverplichting van de bank volgens de toepasselijke Algemene Bankvoorwaarden en op de rechtspraak over de maatstaven van redelijkheid en billijkheid die in acht moeten worden genomen bij het beëindigen van duurovereenkomsten (zie o.m. HR 21 april 1995, NJ 1995, 437; HR 23 december 1994, NJ 1995, 263). Zie ook: J.H.M. van Erp, Kredietopzegging: een kwestie van behoorlijke besluitvorming, NTBR 2000 blz. 380–383; J. van Rijswijk, Opzegging van kredietovereenkomsten, in: R.P.J.L. Tjittes en M.A. Blom (red.), Bank & aansprakelijkheid (1996), blz. 143–154